

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

доля мільйонів радянських людей, “ідейним обґрунтуванням” якої стала прихована за марксистською термінологією сталінська ідеологія тоталітаризму і антигуманізму. Наслідки “практичного впровадження” сконструйованих ідеологічних установок відчуваються в нашому суспільстві й до нині.

1. Арцишевський Р.А. *Світогляд: сутність, специфіка, розвиток.* – Львів, 1986. – 198 с.

2. Бех І.Д. *Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія.* – 1996. – № 4. – С. 49 – 57.

3. Божович Л.И. *Личность и ее формирование в детском возрасте.* – М.: Просвещение, 1968. – С. 174, 421 – 422.

4. Додонов Б.И. *В мире эмоций.* – К.: Политиздат України, 1987. – 140 с.

5. Дурманенко Є.А. *Формування наукового світогляду підлітків у процесі засвоєння інтегрованих знань про людину і суспільство: Автореф. дис... канд. пед. наук.* – К., 1994. – С. 7 – 18.

6. *Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-мет. посібник: Уч. (Ред. рада: В.Н. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В.*

Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К., 1997. – ч.1: *Теорія і технологія життєтворчості.* – 392 с.

7. Соболева Н.И. *Мировоззрение и жизненный выбор личности.* – К.: Наукова думка, 1989. – С. 25.

8. Сухомлинський В.О. *Духовний світ школяра // Вибрані твори: В 5-ти т., Т.1.* – К.: Рад. школа, 1976. – С. 305, 386.

9. Сухомлинський О.В. *Народження громадянина // Вибрані твори: В 5-ти т., Т. 3.* – К.: Рад. школа, 1977. – С. 517.

10. Табачковский В.Г. *Формирование мировоззренческой культуры молодежи.* – К.: Наукова думка, 1990. – С. 183 – 184, 201, 210, 213, 235.

11. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Сов.энциклопедия, 1983. – С. 375.

12. Черноволенко В.Ф. *Мировоззрение и научное познание.* – К., 1980. – 173 с.

13. Шинкарук В.И. *Мировоззрение, наука и философия // Философские науки.* – 1978. – № 1. – С. 98 – 101.

14. Шинкарук В.И. *Категоріальна структура наукового світогляду // Філософська думка.* – 1980. – № 2. – С. 16 – 25.

Світлана Чернета, кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри загальноосвітніх дисциплін та профорієнтації

Волинського національного університету

імені Лесі Українки

м. Луцьк

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розкриваються специфічні особливості соціалізації підлітків в сучасних умовах, суперечності, властиві підліткому віку, та умови їх подолання.

Постановка проблеми. Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особи як творця соціального світу і самої себе. Прагнення молодих людей бути причетними до своєї історичної і особистісної долі, до самореалізації зумовлено не тільки ускладненням світу і значним підвищенням його динамізму, а й зростанням потреби сучасної молоді, яка піднялася на якісно новий щабель свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління. Особливо яскраво виражене це прагнення у підлітковому віці, який є ключовим для соціалізації особистості, від результативності якої залежить подальший напрям розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальними у психолого-педагогічному розкритті поняття соціалізації підлітка є праці педагогів і психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Степанова та ін.

Виклад основного матеріалу.

Словосполучення “сучасний підліток” підкреслює специфічні особливості дітей цього віку в нинішню епоху. Безумовно, час накладає відбиток на підростаюче покоління.

Сучасні підлітки все більше виявляють цікавість до грошей, комерції, все більше часу проводять біля екранів ТБ або біля комп’ютерів. Однак властиве підліткові бажання фантазувати,

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

увяляти (тобто самому будувати образи) навряд чи коли-небудь змусить його відмовитися від книги. Фантастична популярність книг про Гарі Поттера цьому яскраве підтвердження. Батьки з різних причин все рідше стають джерелом, до якого звертаються діти зі своїми вічними “чому”. Їх все частіше замінюють старші друзі або товариші у дворових компаніях.

Захоплення, смаки, способи самовираження сучасних підлітків часто не відповідають загальноприйнятим нормам поведінки. Вони випробовували гостру потребу в самовираженні і в самоідентифікації серед таких, як вони самі. Інша річ, що сьогодні підліткова субкультура зазнає істотних змін. Змінилися дитячі інтереси, смаки, пристрасті. Змінилося ставлення до багатьох ще вчора непорушних ідеалів. Про інше почали мріяти, по-іншому одягатися і навіть говорити почали інакше. Але ж і дорослі переживають подібні трансформації [1].

Збільшилася кількість підлітків, яким властиве паління, вживання наркотиків та алкоголю. Зокрема, кожен другий підліток хоча б один раз палив, а кожен четвертий хоча б раз палив “травку”. Почастішали випадки правопорушень і злочинів, здійснених підлітками. Це бажання перевирити себе, спробувати, пережити гострі відчуття. На жаль, негативні прояви підліткового віку багато в чому це наслідок реалізації таким специфічним чином своїх потреб. У які форми це вилетіть залежить від навколишніх умов (взаємодії всіх інститутів соціалізації).

Отже, сугнісних змін у сучасному підлітку не відбулося. Змінилися лише умови його життя, до яких йому довелося пристосовуватись. Підліток залишився таким, як і раніше. Незмінна і головна характеристика підліткового віку – суперечність [4]. З одного боку, підлітки не бажають брати участь у колективній діяльності, ухиляються від шкільних обов’язків, лінуються, нехтують груповими інтересами, відстоюючи свої особисті, у них напружені відносини з педагогами, батьками, іншими дорослими. Але в той же час вони випробовують потребу в суспільно значущій діяльності, де вони змогли б самореалізуватися; у групі однолітків, де відбувається їх соціалізація; у значущому для них дорослому – зразку поведінки і можливому варіанті власного життя.

Можна припустити, що ця суперечність – наслідок бурхливих змін в організмі підлітка, причому змін стрибкоподібних і дисгармонійних. Непропорційно, незграбно розвивається тіло, ламається голос, відбувається статеве дозрівання, що викликає у підлітка раніше невідомі

відчуття і сильні переживання. Описуючи ці явища, французький лікар-психоаналітик Франсуаза Дольто називає підлітковий вік мутаційною фазою розвитку людини. Депресії або агресивність, пошук захисту і розуміння в групі однолітків або самота і усунутість, центрація на собі або на інших – можуть бути наслідком суб’єктивних переживань підлітком цих біологічних “мутацій”.

Однак дослідження М. Міда свідчать, що в розвитку підлітків-аборигенів острова Самоа відсутні кризи, конфлікти, стресові стани. Звідси випливає, що “проблема” підліткового віку більшою мірою визначається все ж таки соціокультурними чинниками [6]. Як вважає В.І. Слободчиков, анатомо-фізіологічні зміни в організмі підлітка не можуть розглядатися як пряма причина його психологічного розвитку. Ці зміни мають більше опосередковане значення, заломлюються шляхом соціальних уявлень про розвиток, культурних традицій дорослішання, ставлення до дитини інших, порівняння себе з іншими.

Тому неоднозначність поведінки підлітків можна пояснити суперечностями, пов’язаними з особливостями їх соціалізації. А оскільки їх розвиток зв’язаний з формуванням у них відчуття дорослості, демонстрацією “дорослої” поведінки, спробами увійти до дорослого світу, то основні суперечності соціалізації підлітків, мабуть, будуть пов’язані саме з цією особливістю віку – взаєминами зі світом дорослих.

П. Степанов виділяє два взаємопов’язані та взаємозумовлені процеси:

- відособлення підлітка від світу дорослих, отримання відчуття незалежності, позбавлення себе статусу дитини (суперечність між потребою підлітка у відчутті власної незалежності і реальною його залежністю від дорослих);

- інтеграції підлітка в світ дорослих, отримання відчуття причетності до світу дорослих (суперечність між потребою підлітка в утвердженні себе як особи в світі дорослих і недостатньо сприятливими умовами для задоволення цієї потреби) [5].

Успіх соціалізації підлітка залежатиме від конструктивного розв’язання цих двох суперечностей. Інакше виникає реальна небезпека трансформації “суперечливого підлітка” в “проблемного підлітка”, формування у нього антицинічного ставлення до світу, до інших людей, до самого себе, ускладнень у його взаєминах з батьками, педагогами, однолітками. Тому завданням соціального педагога щодо здійснення контрольованої соціалізації підлітка – створити

сприятливі соціально-педагогічні умови для утвердження підлітка як особи в системі людських відносин, властивих як світу дорослих, так і світу однолітків. Це пов'язано з отриманням незалежності у думках, вчинках; з самостійним визначенням своєї позиції з тих проблем, що хвилюють дорослих, їх з участь у суспільно корисній діяльності; з переживанням відчуття власної соціальної значущості.

Проаналізувавши вказані суперечності, давши їм педагогічну оцінку, ми звертаємося до деяких шляхів їх конструктивного розв'язання запропонованих П. Степановим.

Суперечність між потребою підлітка у відчутті власної незалежності і його реальною залежністю від дорослих.

Така залежність може виявлятися у різних формах.

Безпосереднє пряме безумовне підпорядкування підлітка волі дорослого. Подібні відносини можуть скластися в школі, де дорослі зловживають авторитарними методами виховання, де дитина сприймається як матеріал, з якого можна ліпити те, що задумане дорослими. А якщо "матеріал" чинить опір, потрібно лише додати зусиль. Подібні відносини можуть скластися в сім'ї, де панує диктаторська влада батьків (в першу чергу батька), тотальний контроль за вільним часом дітей.

Реакція підлітка на подібну форму залежності може бути різною.

Варіант А. Це може бути агресія у відповідь. Ущемлене відчуття власної гідності підлітка (особливо демонструється коли дорослий показує свою владу в присутності ровесників) примушує його протестувати у формі неслухняності, обману, істерики або відкритої ненависті, що своєю чергою провокує дорослих на більш жорсткі санкції. Усвідомлюючи те, що конфлікт вже почався, багато дорослих вважають недоцільним поступатися і прагнуть отримати лише "перемогу".

Варіант Б. Підліток може визнати право дорослого і демонструвати явну слухняність, при цьому спрямовувати нагромаджену агресію на інших. І тоді сплески ненависті і агресії будуть проявлятися там, де підліток відчує послаблення диктату дорослого.

Варіант В. Агресія може бути спрямована всередину. Це призводить до відхилення дитиною свого "Я", втрати почуття власної гідності, переживання самотності. Руйнується особистість, і тоді можна говорити про "жертву несприятливих умов соціалізації" [3].

Як бачимо, наслідки авторитарного ставлення

до підлітка з боку дорослих негативні для його особистісного росту. Якщо підліток – об'єкт нетерпимості для дорослих, йому буде важко навчитись самому поважати права інших, проявляти гуманне, альтруїстичне ставлення до людей. Не отримавши позитивної свободи, підліток набуває її викривленого віддзеркалення – свавілля. Велика вірогідність, що він засвоїть домінування і агресію як норму відносин з іншим, адже вплив дорослих тут дуже значний.

Інша форма залежності підлітка від дорослих – протекціонізм.

Подібна форма залежності складається у зв'язку з двома обставинами. По-перше, дорослі, як правило, не вважають підлітка готовим і здатним до відповідальних і самостійних (дорослих) вчинків. По-друге, у підлітка відсутні необхідні і визнавані дорослими ресурси для подолання такого до себе ставлення, і він усвідомлює це. Фізична нерозвиненість (у підлітків ще не сформувалася постійна фізична зовнішність), невеликий життєвий досвід не дозволяють йому вважати себе повноцінно дорослим. Фінансово більшість підлітків також не можуть відчувати себе цілком самостійними. Статус школяра, який ще не доріс, не довчився, не досяг повноліття, примушує його відчувати свою залежність від дорослих. Через це дорослі схильні займати протекціоністську позицію щодо підлітків: вони рідко зважають на їхню думку, не радяться, не сприймають їх серйозно.

Реакція підлітків на таку форму залежності також може бути різною.

1. Прагнення звільнитися від протекціоністського ставлення може привести до відкритого конфлікту з дорослими. Деякі діти цього віку проявляють болісну незгоду з тим, як розгортаються події, доводячи цю незгоду до крайності. Вони хворобливо реагують на спроби регулювати їх поведінку, повчати, давати поради. Намагаються поступати наперекір дорослим. Вони розчаровуються у педагогах, сприймають їхні слова, як порожні декларації, а виховні дії вважають лицемірством. Такі підлітки не хочуть пристосовуватися до обставин, не бажають грати роль "малюків". У результаті – конфліктна поведінка і нетерпиме відношення до дорослого світу.

2. Часто опір підлітків протекціонізму не набуває відкритих конфліктних форм. Якщо дитина не відчуває на собі прямого насильства з боку дорослих, то подібну залежність вона готова поблажливо терпіти, нарікаючи лише на те, що наївні "предки", "училки" надмірно метушаться навколо. Не погоджуючись внутрішньо зі своїм

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

залежним статусом, підліток адаптується до цих обставин. У присутності дорослих він імітує соціально позитивну поведінку, але тільки тому, що так потрібно. Сприятливі умови для демонстрації своєї незалежності і визнання її іншими він знаходить на вулиці. Проте часто це набуває форм, які не влаштовують ні батьків, ні педагогів. Крайньою нормою прихованого конфлікту може бути демонстративна спроба втечі з дому. Це ті випадки, коли підлітки йдуть з цілком благополучних сімей, а педагоги і батьки нерозуміючи розводять руками. Але підлітки біжать від нерозуміння, недовір'я, зайвої опіки, щоб показати свою незалежність, дорослість. Для батьків і педагогів це своєрідний сигнал про необхідність змінити ставлення до дитини. Такі "втечі" демонстративні для підлітка, це спосіб позбавитися від опіки, не входячи у відкритий конфлікт з сім'єю. Усвідомлюючи, що змінити свій статус залежної "вічної дитини" в сім'ї підліток не зможе, він шукає визнання своєї дорослості за її межами. У результаті дорослі втрачають авторитет в його очах. І довірливі, партнерські відносини між ними в цьому випадку навряд чи встановляться. А без цього не буде ефективного виховання.

3. Трапляється, що підліток приймає нав'язувану йому дорослими роль підопічного. І тоді це може призвести до розвитку інфантилізму (якщо підліток зникає бути "ще дитиною" – несамостійним, а тому і безвідповідальним); егоцентризму (якщо він постійний об'єкт турботи з боку інших, не реалізував свою потребу самому піклуватися про когось-небудь); нерішучості, низьких комунікативних здібностей (якщо він боїться висловлювати свою думку, висловлюватися з приводу значущих для дорослих проблем – боїться неувagi дорослих, боїться побачити поблажливі усмішки).

Очевидно, що інфантилізм, егоцентризм, низькі комунікативні здібності, як і підвищена конфліктність можуть стати серйозними причинами входження підлітків в об'єднання груп ровесників, тобто неформальні об'єднання, де соціалізація здійснюється стихійно.

Специфічна форма залежності підлітка від дорослих – його залежність від інтеріоризованих життєвих установок дорослих. Такі засвоєні в дитинстві установки, як правило, не усвідомлені і не відрефлексовані, але істотно впливають на образ думок і поведінку людини. Вони стають частиною того, що Е. Гуссерль і його послідовники називали природною установкою свідомості. Найсильніший тут вплив сім'ї. Сім'я багато в чому впливає на рівень домагань людини, його

життєві устремління і плани, способи їх досягнення. Тут формуються фундаментальні ціннісні орієнтації людини в сферах національних і міжетнічних відносин.

Некритичне сприйняття установок дорослих особливе активне в дошкільному і молодшому шкільному віці, коли дитина ще не стурбована проблемою пошуку власної життєвої позиції, визначення її серед позицій інших людей. У підлітковому ж віці з'являється принципова можливість звільнитися від подібних установок.

Допомога в розв'язанні цього завдання вимагає від педагога особливої роботи зі свідомістю підлітка. Вона передбачає насамперед проблематизацію природних установок його свідомості, що дають підліткові можливість побачити власні стереотипи сприйняття соціальної дійсності, засумніватися в тих, що вважалися раніше само собою зрозумілими уявленнями про навколишній соціальний світ, визначити свою, повною мірою власну позицію у сфері людських відносин.

Як бачимо, отримання підлітками автономії від дорослих зовсім не означає, що нам потрібно закрити очі на все, що вибирають, думають, роблять діти. Інша крайність, що характеризується повним невтручанням в життя підлітка, відсутністю емоційного контакту, відсутністю необхідного йому уваги з боку дорослих, також мало сприяє особистому зростанню дитини. Багато дослідників відзначають у цій ситуації фіксацію дитини на своїй персоні, дитиноцентризм, зниження здібності до співпереживання іншому, цинізм, невмотивовану жорстокість і т.д.

Розвиток підлітка пов'язаний не тільки з процесом його відособлення від світу дорослих, отримання відчуття власної незалежності, позбавлення статусу маленької дитини, не з процесом його інтеграції в світ дорослих, отримання відчуття причетності до світу дорослих, утвердження себе як особи в світі дорослих. Тут ми підходимо до аналізу другої суперечності процесу соціалізації підлітка.

Суперечність між потребою підлітка в твердженні себе як особи у світі дорослих і недостатньо сприятливими умовами для її задоволення в сучасному суспільстві.

Утвердження підлітком себе як особи, утвердження свого "Я" в системі відносин нерозривно пов'язане з процесами самопізнання (інтересу до своїх поглядів, відносин, вчинків, визначення своїх потенційних можливостей, що стимулюється до того ж швидкими змінами у фізичному (зовнішності) і внутрішньому світі

